

דמויות מן העליה הראשונה

שולמית לפיד; גיא אוני; רומן בהוצאת "כתר", 1982; 266 עמודים.

אדם חופשי" (עמ' 172). וסשה, שכבר עמד על טיבה, ידע ש"אילו הטיף לה מוסר, היתה משליכה אותו מהבית" (262). פאניה נפגשת עם דמויות הסטוריות (נפתלי הרץ אימבר, סר אוליפנט) והללו אינם פוסקים מלהללה. לא פגשו בספר דמות אשה דומיננטית כשלה. אמנם מופיעה דריה סירוט — האשה היחידה בקבוצת הבילויים שיסדו את גדרה, ומופיעה ריבה פרומקין הקשישה העובדת במסירות בשארית כוחותיה, ואולם בהעזתה, ברעיונותיה המקוריים ובשירתה המוסכמת עולה פאניה עליהן.

כדי להבליט את הייחוד בדמותה של פאניה דואגת המספרת למצוא "תואנות" כדי להרחיקה לפעמים מראש פינה וממשפחתה ולהציגה במצבים חדשים של כדירות וחופש. פעם היא נפרדת מיחיאל לתקופה ממושכת ונוסעת ליפו בשל קנאה שמאוחר יותר יתברר שהיתה חסרת בסיס, בהודמנות אחרת היא עוזבת שוב את יחיאל ונוסעת ליפו להגל חתונת דודה. שם היא שולחת ידה במסחר ומצליחה, נפגשת עם אימבר ונוסעת אתו לגדרה. השהייה מחוץ לראש פינה נותנת לה תנופה חדשה. אך תוך שהיא קונה ומוכרת ונתונה בפעילות קדחתנית מייסר אותה מצפונה על שנטשה שאת יחיאל. ההתרחקות רק מגבירה את אהבתם.

המהמורות ואבני הנגף אינם מצטמצמים רק בפגישה עם המציאות הקשה (שלטונות התורכים, מחלות, אקלים, ביצות ועוד). אהבתה של פאניה לגיא אוני קשורה קשר הדוק לאהבתה ליחיאל הרצופה אף היא מיכשולים ואי הבנות. יחיאל הוא האיש שסימל בהוויתו יותר מכל את המאבק, המסירות וההקרבה שנתבעו מהמתישבים החדשים. דווקא הקשיים בדרך להשגת ההרמוניה הם שביצרו את אהבתם של השניים כשם שמלחמת הקיום היא שקשרה אותם כאלפי נימים אל המקום. מותו של יחיאל רק מוכיח לה ביתר שאת עד כמה השתרשה במקום, שכן היא תוסיף לשבת כאן ואת ביתו של יחיאל לא תמכור.

בדרמה של המאבק על הקרקע לא נגרע כמוכן גם חלקו. "ראשון היה למתישבי ג'עוני ואחרון לנהנים מן התמורות שהתחוללו בה". גאוותו עוצרת בעדו מלפשוט יד לכספי "החלוקה" ולהתרפס בפני פקיד הכארון.

כנגד האימפולסיביות הטבעית בפאניה מצליחה לפיד לעצב ברגישות את העידון ואת האיפוק הנוקשה בדמותו של יחיאל בעיקר באמצעות העיניים והחיוך. הרעב והעבודה הקשה חרתו סימנים בגופו ובנפשו. הוא ממעיט בדבור. כשפאניה מנסה לרדת לסוף דעתו, פניו חתומים, "אך היא הבחינה באיזה נצנוץ משובה בעיניו". לאחר הולדת הבן "יחיאל הביט בילדו, ואיזה ינע בסנטרו הסגיר את רגשותיו" (208). במקום אחר — "לרגע העיב צל על פניו ואחר הצוף בה" (213). תוך הרהורים משותפים על תנאי הקיום הקשים "יחיאל השפיל את מבטו לכפות ידיו. בראשו הרוכז גילתה שיקה שלא הבחינה בה עד כה" (214). "היא שאלה את עצמה כמה זמן יוכל להמשיך עוד לשאת בעול הזה והודעוזה מן המחשבה. יחיאל כמו חש במבטיה, משום שהרים את ראשו והביט לעברה. מבטו התמקד וארשת פניו התרככה" (220). אין ספק, בעוד היא שאבה כוח ומרץ מן הקשיים שנערמו בדרכה, הוא נשחק עד עפר. יש ברומו זה הרבה מן הפעילות, וזו אולי אחת הסיבות לכך שהוא נקרא בשטף. "יתכן ונתן היה לראות בריבוי ההתרחשויות גודש מסוים אלמלא התקופה ההסטורית רבת הארועים שעליה מבוסס הספר. יש לראות בעלילה הצפופה נאמנות לקצב חייהם הקדחתני של אנשי העליה הראשונה, שטולטלו ללא הרף מבעיה לבעיה וממאורע למאורע. הדיאלוגים הרבים מגבירים את הרושם של העשייה הרבה ומקדמים את העלילה.

כבר בפתיחת הרומן אנו מרותקים לכמה וכמה שאלות שמעורר הפלש-בק. פקעת הארועים הצפופה תיפרם אט-אט במבט אחורנית, חלק מהשאלות שהתעוררו בנו בפתיחה נפתרות ומפנות מקומן לשאלות חדשות. במלים אחרות — הרומן רווי מתחים — בחלקם מכוונים ובחלקם הם מכורח העובדות: מתח בין מקבלי ה"חלוקה" לבין עובדי האדמה החלוציים שהתישבו מחוץ לעיר, מתחים כתוצאה מיצירת ציפיות שלא תתגשמה (למשל החשש מריבקה המתגלה אחר כך כחשש מופרז). גם הציפיות שלנו מהקשר שבין פאניה לבין אימבר מתגלות כמוטעות. כמו כן קיים מתח תמידי בתודעתה של פאניה בין זכרונות העבר המאיימים לפלוש להווה לבין רצונה להתאקלם במהירות במקום החדש ולמחוק את אסונה. האמביוולנטיות ביחסה ליחיאל נובעת שוב מהרצון להסתיר את הטראומה שלה. אך הקשר ביניהם נוצר הודות להיקלעות למצבים קריטיים (רגימת האבנים בצפת, התקפת השודדים בדרך לג'עוני) והודות לרחשי קנאה (יחיאל באימבר ופאניה בריבקה). מבחינה זו אין כאן חידוש וריענון בהצגת המניעים הפסיכולוגיים שבסיפור אהבה הרצוף סכנות קיומיות.

אין לפאניה מנוס מעברה. הוא מבצבץ בהרבה הזדמנויות גם כאשר אינה הוגה בו. התינוקת והאח המטורף הם תזכורת טראומטית תמידית עבורה. ואם לא די בכך, הרי גם הפגישה עם סשה, פליט הפוגרומים ועם דריה סירוט, לוחמת המחתרן לשעבר, מעוררת בה שוב את הזכרונות הקשים. פאניה מודעת לכך שתעזותה ואומץ לבה הם כלפי חרץ ובנפשה לא נרפא עדיין הפצע: "חיה היתה "על תנאי", חיים של "בינתיים", כמצפה להתעוררות המחלה, תוהה היתה על הבריות שלא חשו בבשר הקרוע מתחת לעור. ואולי גם הם? מעמידים פנים בריאים, איכריים, ובפנים — מהומה שלמה!" (206).

אמנם עם מותו של לוליק "נקרע חוט נוסף שקשר אותה לעברה" אבל המעגל נסגר רק בסוף הספר לאחר מות יחיאל עם הופעת סשה באישון לילה כשהוא מצהיר שהוא רוצה לקנות את ביתו של יחיאל... הסימליות כדבר נקלטת מיד, וסיפורו האישי של יחיאל, שהתאלמן לאחר רצח אשתו ובנותיו בפוגרום ברוסיה יוצרים קרקע מתאימה לקשר בין השניים. קשר חדש, התחלה חדשה בחייהם שבטי ההתחלות. לזכותה של לפיד ייאמר שאין בסיפורה "שמאלץ" של הסתכלות מתוך פרספקטיבה הסטורית מרוחקת ומתוך ראייה עכשווית. מעורבותה מורגשת באהדה לדמויות ולא בחריצת משפט על הצדדים הפחות חיוביים בהתישבות. אך לנו, כקוראים, קשה לא להרהר בפרספקטיבה ההיסטורית של מאה שנות ההתישבות המפרידות בינו לבין החוטר הצעיר שצמח והשתרש בראש פינה.

ד

מות האשה בספרות העברית העכשווית מוצגת (כמו דמויות הסובבים אותה) על רקע עולם הנתון כמשבר ערכים. מכאן מתברר האקלים הנפשי שלה: היא נטולת אותו חוסן נפשי ופזי שהיה טבוע בחלוצים האידיאליסטים, שדוכבו במעשיהם הוויה ראשונית ורעננה. זה כוחו של אידיאל שאנשים חיים לאורו. לפיכך, מורגש כעין משב רוח רענן בפגישה עם סיפורה של שולמית לפיד — גיא אוני, המעמיד במרכזו דמות בעלת שיעור קומה וחיוניות בלתי רגילה היונקת דווקא מחורבן ומהריסות. הרגשה זו נתמכת גם בעובדה, שספר זה מהווה פריצת דרך מבחינת ההתבוננות רבת החסד על העליה הראשונה, שלא זכתה לאהדה בקרב סופרינו מסיבות ידועות.

פאניה מנדלשטאם היא נערה בת 16, שעלתה מרוסיה עם דוד זקן, אח בלתי-שפוי ותינוקת לאחר שהוריה נרצחו בפוגרום והיא עצמה נאנסה. כאכסניה ביפו היא פוגשת את יחיאל סילס, אלמן המתגורר בג'עוני (שתיקרא מאוחר יותר "ראש פינה"). היא מציינה עצמה כמי שבעלה נהרג בפוגרום והשאיר לה תינוקת. בנישואיה עם יחיאל סילס היא רואה נישואי הֶסְדָר בלבד: היא תהא אומנת לילדיו, והוא יתן לה קורת גג ופת לחם. בג'עוני עולה וצומחת דמותה כאשת חיל עשויה ללא חת, נחושה, עקשנית, בעלת חוש מסחרי, מתפלמסת ומתווכחת, וכיחיאל אינה כופפת ראש. המחיצה הריגשית והפיזית בינה לבין בעלה נופלת לאחר שהיא פותחת את סגור ליבה ומספרת לו על אסונה. המעניין הוא, שדווקא הריסות חייהן של נשים כפאניה, שנמלטו בעור שיניהן מהפוגרומים ברוסיה, הם שהיוו עבורן מקור כוח לא אכזב לניצני חיים חדשים. אלמלא תעתועי הגורל, שהביאו למהפכה במסלול חייה הרגיל, היתה מיועדת לפאניה (ולרבים כמוה בני העליה הראשונה) דרך חיים שונה לחלוטין. נוכח הוויתת החלוצית הנאבקת על קיומה מתיצבת האפשרות ההיפותטית של היותה פסנתרנית מצליחה. אבל עברה נעול עכשיו בארגו הבגדים והספרים שהביאה מרוסיה. את מקומם תופסים עכשיו שמלה בדואית, סוס ואקדח. אך תנאי החיים הקשים לא עמעמו את הלך רוחה החולמני, הרומנטי: התבודדותה תחת עץ האגוז על הגבעה וקריאתה ב"אנה קרנינה".

מה שתורם לייחוד בדמותה של הגיבורה הראשית הוא הכורח להתמודד שוב ושוב עם התחלות חדשות: העליה ארצה לאחר פוגרום ברוסיה, נישואין עם חרץ. לאחר מותו מסתמנת בחייה התחלה חדשה. בסוף הרומן היא מתוודה באוזני מי שעתידי להיות, כנראה, שותפה הבא לחיים: "אנחנו חזקים יותר משאנו חושבים, סשה. נדמה, הנה יותר לא נוכל לשאת. ואז קורה עוד משהו. ואנחנו עומדים גם כזה. זה סימן של כוח, או של חולשה?" הרומן מסתיים במבט מאושש עם רמז לעתיד טוב יותר בצוותא. אך נראה שלא רק תנאי המקום הקשים והמאבק העיקש על הקיום הם שעיצבו וחישלו את דמותה של "מלכת ארץ נפתלי", גם לא הרצון להדחיק את עברה (רצון שלא תמיד עלה בידה) מטבע ברייתה היא מרדנית, מתפלמסת, דינמית, בעלת קסם מצודר והרהורים לא שכיחים לגבי נשים במצבה ובתקופתה: "בת מזל היא כי יחיאל שונה כל כך משאר האנשים סביבם! אף כי "יקנה" אותה בפת לחם וקורת גג, ראה בה

מבצע

"שיבה טובה"

מאפשר לאזרח שתי דרכי השתתפות:

- א. בקרן "שיבה טובה", שכל הכנסותיה קודש למבצעי חימום ושיפוץ של בתי קשישים, וכן לתשלומי שכר-דירה.
- קרן זו עובדת בשיתוף ותוך ייעוץ עם אגף הרווחה.
- מס' החשבון לתרומות: בנק דיסקונט 933333.
- ב. בתרומות חפצים למחסן הציוד לבגדים ולרהיטים. (תנורים, טלוויזיות, מקררים וכד').
- המחסן נמצא במגרשי התערוכה הישנים (אזור נמל ת"א, בסוף רח' דיונגוף), ביתן מס' 26.
- כתובת לפניות בנושא: טל' 451872.

שלך אייבי ינתן